

LITERATUUR

re van de roman. Daarom is *Over de bergen* ook Komrij's eerste roman: na het flamboyante vuurwerk en de pedanterie kreeg hij nu pas de definitieve opening naar doorleefd schrijven. De erkenning van zijn verlies heeft hem de ogen geopend voor het kwaad in zichzelf: zelfoverschatting. Om die kennis heeft *Over de bergen* een sleutelpositie in Komrij's proza; het is meteen een overweldigende leeservaring.

Karel Osstyn

GERRIT KOMRIJ, *Over de bergen*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1990, 237 p.

Leonard Nolens: het dagboek van de dichter

In het inmiddels al vrij uitgebreide poëtische oeuvre van Leonard Nolens (°1947) valt een duidelijke evolutie aan te wijzen. Zijn zesde bundel, *Hommage*, verschenen in 1981, schijnt in deze ontwikkeling als een soort scharnier te hebben gefungeerd: hij vertoonde verschuivingen in de thematiek en kondigde ook al de formele verstrakking aan die zich in de latere poëzie door zou zetten (vgl. *Ons Erfdeel* 30/1).

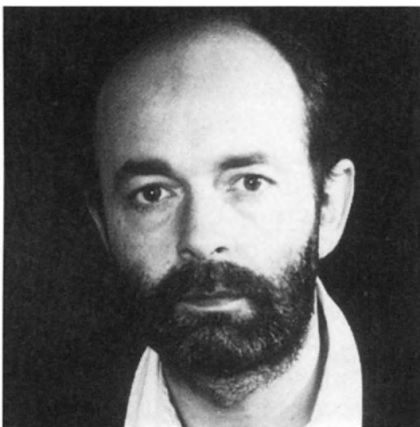
Het is dus niet zo verwonderlijk dat de dichter juist in deze periode van bewuste overgang, van reflectie en van poëtische vernieuwing, de behoefte heeft gehad dagboeknotities op te tekenen. Het dagboek dat nu onder de titel *Stukken van mensen* wordt gepubliceerd, werd ingezet op 27 december 1979 en loopt tot december 1982. Het wordt gekenmerkt door de ook in de poëzie nadrukkelijk aanwezige behoefte aan een genadeloos eerlijke (zelf)belijdenis. Tevens onthult het hoe de dichter afstand deed van de „lawaaierige” woordberoezing en gewild toegroeide naar meer soberheid en helderheid, naar condensatie en concentratie. De strakkere, meer gesloten vormgeving van de latere bundels - *De gedroomde figuur* (1986) en *Geboortebewijs* (1988) - waarmee Nolens pas definitief als dichter is doorgebroken, blijkt met een hardnekkige en strenge

zelfdiscipline op zichzelf afgedwongen te zijn: het „kale” en „koude” schrijven dat de dichter verlangt te bereiken, druist immers in tegen zijn temperament. Het „bevechten” van deze verschraling, of: het afstand doen van het „gebral”, loopt als een rode draad door de dagboeknotities heen.

De titel *Stukken van mensen* geeft in zijn veelduidigheid goed de complexiteit van het dagboek weer. Het gaat, zo verklaart Nolens zelf vooraf, niet alleen om een vorm van stukjes schrijven: in het dagboek komt de dichter ook naar voren als iemand met vele kanten, met de vele stemmen rondom en in hem. Ook deze visie op de mens en op het innerlijke ik sluit nauw aan bij de poëzie van Nolens.

Dat het dagboek vooral, zo niet vrijwel uitsluitend, het dagboek van de dichter Nolens is geworden, blijkt uit zijn absolute en compromisloze zelfpreoccupatie. *Stukken van mensen* is een „journal intime” van een solipsist, waaruit het wereldse en het incidentele gebeuren letterlijk en systematisch worden verbannen. Zo worden de maanden die de dichter in Iowa City doorbracht *niet* „beschreven”: het direct anekdotische „vertellen” over feiten en uiterlijke ervaringen wordt uit het dagboek geweerd; alleen het trauma van de absolute eenzaamheidservaring, verbonden aan de reis, zal in latere notities een echo vinden.

Centraal in het dagboek staat dus de gevoels- en denkwereld van de dichter, van de ik-figuur. Ook, zelfs, waar de vormgeving van de notities naar objectivering lijkt te streven - de ik-vorm wordt herhaaldelijk afgewisseld met de hij-vorm en met de je-vorm, enkele keren zelfs met de onpersoonlijke algemene of aforistische beschouwing - gaat het telkens weer, in elk fragment, om een dwangmatige en genadeloze, soms pijnigend scherpe zelf-analyse. Het geheel van deze dagboeknotities getuigt van een onophoudelijk en geobserveerd verlangen naar de complete,

Leonard Nolens (°1947).

naakte biecht, het gaat om een steeds weer herhaalde poging om het eigen ik te vatten, mét zijn tegenstrijdigheden, onvoldaanheid en rusteloosheid.

Helemaal aan het einde van *Stukken van mensen* noteert Nolens dit: „Er is in mij een frivoliteit, een lichtzinnigheid die nooit aan bod komt in wat ik schrijf, alsof ze bijkomstig zou zijn in mijn dagelijks bestaan. Maar ze is fundamenteel! Ze schenkt me zeldzame momenten van geluk, roes, vergetelheid. Waarom schrijf ik er nooit over? Omdat geluk niet interessant is?” (p. 193).

Deze overweging - als verwijzing naar geluksmomenten een witte raaf in het gezelschap van overwegend sombere en zwaar-moedige bedenkingen - is veelbetekend. Hier blijkt in ieder geval dat schrijven voor Nolens een poging is om in het reine te komen met de bedreigingen van het bestaan: met zijn angsten, zijn dubbelheid en zijn twijfels, met de dood, het verlies van de ouders en de band met de „thuis”. Schrijven is voor hem dan ook een dwingende noodzaak, het is het bestaan zelf van de dichter: schrijven *is* leven, leven *is* schrijven.

Bij de thema's die de dagboek-schrijver bezighouden, neemt ook de liefde een belangrijke plaats in: er is de zekerheid schenkende aanwezigheid van de geliefde, er is ook het vaderschap. Maar deze gevoelens, of liever, de personen waarop deze gevoelens betrekking hebben, blijven perifeer. Ze behoren tot de buitenwereld en hebben geen toegang tot het bolwerk waarin de dichter zich - ook letterlijk - terugtrekt: hij isoleert zich in een eigen huis/wereld waarin hij zich verdiept in zichzelf en in het compromisloos zuivere, échte bestaan. En dat enige echte, bewust doorleefde leven, kan alleen maar een bestaan in en door de letter zijn, een omgang met literatuur; de lectuur en het vertaalwerk brengen het eigen werk op gang.

De dagboeknotities van Nolens vormen een zeldzaam „document humain”. Niet alleen als achter-

grond waartegen de betekenis van de poëzie wordt verhelderd, maar ook als zelfstandig journaal ont-hullen ze in gestileerde vorm de uitzonderlijke diepte van het innerlijke leven van de schrijver.

Anne Marie Musschoot

LEONARD NOLENS, *Stukken van mensen. Dagboek 1979-1982*, Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam, 1989, 196 p.

Anbeek en de „Nederlandse” literatuur 1885-1985

Na *De naturalistische roman in Nederland* (1982), *Na de oorlog; de Nederlandse roman 1945-1960* (1986) en *Het literaire leven in de twintigste eeuw* (1988, i.s.m. J. Goedegebuure) kan Ton Anbeeks *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985* geen verrassing genoemd worden, niet in het minst omdat de auteur heel uitgebreid in de eerstvermelde publikaties heeft gegrast. Hij geeft trouwens ruiterslijk toe dat hij zelf-plagiaat heeft gepleegd. (p. 289)

In zijn *Geschiedenis* opteert hij voor een „verhaal”, waarvan de „plot” gevormd wordt door de afwisseling van elkaar opvolgende literatuuropvattingen” (p. 265). Bijna vanzelfsprekend volgt daaruit dat de belangstelling van de onderzoeker praktisch uitsluitend uitgaat naar de teksten (p. 15), niet naar de vent (p. 148) achter de teksten. Zijn „verhaal” begint bij Tachtig en eindigt - met een „open” einde - in 1985. Bijzondere aandacht besteedt hij aan de „revoluties” van de Tachtigers en de Vijftigers. Ook Forum, en vooral Ter Braak, komen ruim aan hun trekken.

Gewoonlijk gaat hij als volgt te werk: hij citeert, parafraseert en/of synthetiseert de literaire opvattingen van enkele in hun tijd belangrijke auteurs, vult dat geheel eventueel aan met gelijklopende en/of contrasterende opvattingen uit de kritiek van die periode, citeert en analyseert bepaalde goedgekozen teksten of tekstextracten, haalt aan wat andere scribenten tot nog toe over een en ander hebben verteld, en

hij geeft om te eindigen zijn eigen visie op deze of gene tekst, auteur, evolutie,... Elk hoofdstuk wordt op die manier opgedeeld in verschillende tekstpericopes, die door de vlotte pen van de auteur soepel in elkaar overvloeien. Bovendien eindigt elk hoofdstuk met een glasheldere „Afronding”, „Tot slot”, „Besluit” of iets in dien aard - er zijn heel wat varianten, die zeker niet enkel te maken hebben met het zoeken naar variatie in de verwoording. Het geheel wordt extra verbonden door Anbeeks uitgesproken comparatistische werkwijze. („Het wordt dus tijd het oude, eerbiedwaardige comparatisme [...] in ere te herstellen”, schrijft hij heel assertief op p. 19; zo'n standpunt kan enkel toegejuicht worden). Dus houdt Tachtig niet op na het eerste hoofdstuk, en moeten de Vijftigers niet tot p. 200 wachten voordat ze mogen verschijnen. Dit comparatisme werkt zowel synchronisch als diachronisch, - retro- en prospectieve beschouwingen zijn niet van de lucht, ook internationaal: geregeld kijkt de auteur over de grenzen heen om de Noordnederlandse situatie in een internationale context te situeren en/of te verklaren. Positief is evenzeer, dat hij het „resultaat van zijn denken” niet als definitieve slotsom presenteert, integendeel, hij laat ons getuige zijn van „de spijsvertering der ideeën” (p. 169) - waarmee in één klap zowel Ter Braak als Anbeek zelf geparafraseerd worden.

Anbeek schrijft zonder twijfel een vlot verhaal over de voorbije honderd jaar Noordnederlandse letterkunde. Zijn flair en zijn belesenheid zijn hem daarbij een steun. Hij is bovendien een slimme jongen, dus beseft hij dat zijn aanpak voor (gefundeerde) kritiek vatbaar is. Mogelijke aanvallen worden bijgevolg in de mate van het mogelijke vooraf gepareerd, zowel in het „Vooraf” (pp. 11-20) als in een „Achteraf” (pp. 261-270). Hij slaagt er echter niet in de bezwaren weg te nemen. Deze bezwaren betreffen zowel de methode als dusdanig als het feit